

Social Work & Education

© SW&E, 2020

УДК 316.647.5: 376.2

DOI: 10.25128/2520-6230.20.3.8.

Віра Поліщук,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна
polvira1951@gmail.com

ORCIDiD: 0000-0002-4119-4329

Галина Лещук,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна
h.v.leshchuk@gmail.com

ORCIDiD: 0000-0002-0017-9464

Article history:

Received: July 10, 2020

1st Revision: August 15, 2020

Accepted: September 30, 2020

Поліщук, В., & Лещук, Г. (2020). Толерантність як особистісна характеристика в умовах імплементації інклюзивної освіти. Vol. 7, No. 3. Ternopil-Aberdeen, 2020. pp. 338-346. DOI: 10.25128/2520-6230.20.3.8.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА В УМОВАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено змістовий аналіз поняття «толерантність» у контексті суспільної необхідності впровадження інклюзивної освіти. Розкрито сутнісну характеристику толерантності як риси особистості. Обґрунтовано відмінність між поняттями «толерантність», «терпимість», «невтручання». Виокремлено рівні толерантності: цивілізаційний (толерантність до різних культур та цивілізацій); міжнародний (співпраця, мирне співіснування держав); етнічний (терпимість до іншого способу життя, чужих звичаїв, традицій, думок, ідей тощо); соціальний (партнерство між різними соціальними групами суспільства); індивідуальний (толерантність до іншої людини). Схарактеризовано різні аспекти розуміння толерантності: соціальний, еволюційно-біологічний, етичний, політичний, психолого-педагогічний.

Ключові слова: толерантність; терпимість; взаєморозуміння; особистісна характеристика; інклюзивна освіта.

Вступ

Актуальність виховання толерантної особистості сьогодні зумовлена тими процесами, які турбують як світову громадськість, так і українське суспільство. Розбудова системи інклюзивної освіти в Україні потребує подолання соціальних, організаційних, адаптивних перешкод шляхом формування державної стратегії інклюзивної освіти, розробки фінансових механізмів її утримання, оновлення системи професійної підготовки вчителя, підвищення рівня педагогічної компетентності батьків і громадськості, розробки методичних прийомів і технологій освітньої інклюзії, створення інклюзивної школи, але насамперед – зміни суспільного світогляду, основоположним новоутворенням якого має стати толерантне ставлення до людей з інвалідністю (Ярмошук, 2009). Зважаючи на це, толерантність як світоглядна позиція особистості характеризується моральною та правовою урівноваженістю її поглядів та цінностей, емоційною терпимістю при прийнятті будь-якого рішення. Формування та актуалізація толерантної свідомості індивіда та соціуму є необхідною умовою розвитку усталеного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Концептуальний аналіз толерантності як наукової категорії найбільш глибоко представлений у західноєвропейській науковій думці. Значна кількість зарубіжних наукових праць присвячена вивченню проблеми толерантності як важливої умови знаходження компромісів та подолання конфліктів як на рівні окремої групи, так і на рівні світового розвитку. Зокрема, роботи С. Мендус, Б. Єлмонд, М. Дамита, В. Ворока, К. Хілла презентують толерантність як одну з провідних соціальних цінностей та умов особистісного та суспільного розвитку (Левченко, 2012).

Вітчизняні наукові розробки з цієї проблеми теж мають багатоаспектний характер, хоча толерантність в українському науковому просторі здебільшого розглядається з позицій філософії (Е. Швачко, Ю. Іщенко, О. Тягло, Є. Бистрицький). Питання формування толерантності як важливої риси особистості знайшли відображення у багатьох психолого-педагогічних дослідженнях, зокрема, загальні питання педагогіки толерантності вивчали М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, Л. Шайгерова; технологічним питанням виховання толерантності присвячені праці Т. Білоус, С. Герасимова, Б. Гершунського, О. Гриви, О. Кашенка, Б. Рієрдон, І. Сквородкіної, О. Скрябіної та інших.

Інклюзивне та інтегроване навчання є предметом наукових розвідок Н. Макаренко, Л. Никонової, Н. Софій, І. Єрмакової.

Метою статті є змістовий аналіз поняття «толерантність» у контексті суспільної необхідності впровадження інклюзивної освіти.

Завдання визначаємо: розкриття сутнісних відмінностей між поняттям «толерантність» та синонімічними дефініціями; окреслення існуючих рівнів толерантності; характеристику різних аспектів розуміння толерантності.

Методологія дослідження

У процесі підготовки статті нами були використані теоретичні методи аналізу, синтезу, порівняння, осмислення відомостей про толерантність як особистісну характеристику, отриманих із вітчизняної та зарубіжної наукової педагогічної та психологічної літератури, міжнародних нормативних документів, матеріалів періодичних видань, електронних баз даних, веб-сайтів із проблеми дослідження.

Основна частина

Наукове дослідження толерантності бере свій початок у філософії, а згодом набуває розвитку у політиці, соціології, культурно-етнічних напрямках. Хоча проблема формування толерантності як особистісної характеристики підіймалася неодноразово і у педагогічній науці, на нашу думку, тут вона має лише часткове вирішення.

Уперше поняття «толерантність» у науковий обіг увів у XVIII ст. французький філософ, політик та економіст А. Дестют де Трасі. Толерантність трактувалася ученим як «терпеливість», а згодом – як «терпимість» та «терпіння» (Destutt de Tracy, 2018).

У науковій літературі часто можна зустріти аналіз відмінностей між поняттями «толерантність» і «невтручання», при цьому на практиці використовується більш широкий набір дефініцій, близьких за значеннями: терпимість, гнучкість, поблажливість, потурання, розуміння, терпіння тощо. Зазначені поняття застосовуються як більш лояльні, позитивно спрямовані за змістом, при цьому жодне з них не позначає якусь дію, і всі вони припускають пасивну реакцію на події та вчинки. Сьогодні толерантність не можна розглядати як еквівалент терпіння або терпеливості. Якщо терпіння частіше має пасивний змістовий відтінок, оскільки відображає найчастіше почуття або дії особи, яка зазнає болю, насильства або інших форм негативного впливу, то толерантність передбачає вияв поваги чи визнання рівності інших і відмову від домінування або насильства. Поєднання ж толерантності з нейтралітетом і пасивністю може суперечити її філософському змісту.

Сучасне розуміння толерантності у вітчизняній педагогічній думці започатковане педагогами-новаторами Ш. Амонашвілі, Є. Ільїним, С. Лисенковою, В. Шаталовим і презентувалось із позицій моральної та психологічної готовності до прийняття відмінностей заради взаєморозуміння.

У науковій літературі толерантність розглядається як визнання багатомірності людської культури, норм поведінки, відмова від уніфікації цієї

різноманітності або домінування якоїсь однієї точки зору. Однак при спробі дати єдине наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі, так як дане поняття використовується в різних галузях знання: етиці, психології, політиці, теології, філософії, медицині. Так у енциклопедичному словнику Бронгауза і Ефрона толерантність визначається як терпимість до іншого роду релігійних поглядів (Бронгауз і Ефрон, 2004).

У Декларації принципів толерантності, прийнятій ООН в 1995 р., толерантність визначають як одну з умов успішного набуття навичок незалежного мислення, критичного осмислення і формування суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях. Це, перш за все, активна позиція індивіда, яка формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Толерантність – це шанування, сприйняття та розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості, єдність у різноманітті, моральний обов'язок, політична та правова потреба. Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Державна політика й освітні програми мають сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності та толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями (Declaration of Principles on Tolerance, 1995).

Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння різноманітних форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті та переконань. Толерантність – своєрідна гармонія в різноманітності. Ця характеристика особистості є складовою гуманістичної спрямованості індивіда та визначається його ціннісним ставленням до оточуючих. Вона є установкою на визначений тип відносин, що проявляється в особистісних діях людини. Ми розуміємо під толерантністю реалізовану готовність до свідомих особистісних дій, спрямованих на досягнення гуманістичних відносин між людьми і групами людей, що мають різний світогляд, різні ціннісні орієнтації, стереотипи поведінки.

Толерантність – інтегрована якість. Якщо вона сформована, то проявляється в усіх життєвих ситуаціях і щодо всіх людей. У той же час людина може бути толерантною у відносинах з близькими, знайомими, але зневажливо, нетерпимо відноситися до людей іншої віри або національності. У зв'язку з цим, на наш погляд, можна говорити про міжособистісну, соціальну, національну толерантність і віротерпимість. Міжособистісна толерантність проявляється по

відношенню до конкретної людини, конкретної групи, національна – до іншої нації; віротерпимість – до іншої віри.

Відповідно, дослідники виділяють кілька *рівнів толерантності*:

- цивілізаційний (толерантність до різних культур та цивілізацій);
- міжнародний (співпраця, мирне співіснування держав);
- етнічний (терпимість до іншого способу життя, чужих звичаїв, традицій, думок, ідей тощо);
- соціальний (партнерство між різними соціальними групами суспільства);
- індивідуальний (толерантність до іншої людини).

Відповідно, можна виокремити значущі *характеристики толерантності*:

- це терпиме ставлення до «іншого», до соціокультурного різноманіття;
- в основі толерантності – наявність у індивіда власної світоглядної позиції, яка забезпечує відкритість і готовність до діалогу;
- толерантність – умова стійкості індивіда до впливу стресу, збереження і підвищення його адаптивного потенціалу (Левченко, 2012, с. 70).

Б. Гершунський визначає практично-орієнтовані напрями формування толерантності особистості: 1) діалог рішень; 2) діалог культур; 3) мирне співіснування держав; 4) розвиток людських контактів; 5) формування менталітету толерантності (Гершунський, 2002, с. 3-12).

Можемо виокремити кілька аспектів розуміння толерантності.

У *соціальному аспекті* толерантність може тлумачитися як готовність людини до прийняття вибору іншими стилю життя і поведінки при відмові від таких негативного інструменту впливу як насильство, що компрометує суспільство або загрожує його добробуту.

В *еволюційно-біологічному аспекті* поняття толерантності опирається на уявлення про «норми реакції», тобто припустимий діапазон варіантів реагування, притаманних тому чи іншому виду, які не порушують його генотипу.

В *етичному аспекті* толерантність розглядається крізь призму гуманістичних концепцій, у яких підкреслюється цінність різних чеснот людини, в тому числі тих, що відрізняють одне покоління від іншого, і підтримують різноманіття індивідуальних варіацій єдиного людського виду. Якщо диверсифікованість людей, культур і народів виступає як культурна цінність, то толерантність, що представляє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття інших світоглядів, виступає як умова збереження різноманітності свого роду, історичного права на відмінність, несхожість, інакшість.

У *політичному аспекті* толерантність інтерпретується як готовність влади допускати плюралізм думок та поглядів у суспільстві, сприймати у законодавчих рамках діяльність опозиції, здатність визнавати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв різноманітності в державі.

У психолого-педагогічному контексті немає однозначного розуміння толерантності, незважаючи на досить широкий ужиток даного терміну в соціології, психології та педагогіці. А. Асмолов вважає, що ця особистісна риса виражає три значення: стійкість, терпимість і допустимі відхилення (Рожков, 2003).

У різних психолого-педагогічних літературних джерелах «толерантність» тлумачиться як терпимість, прагнення і здатність до встановлення та підтримання контактів із людьми, які чимось відрізняються від більшості або не дотримуються загальноприйнятих думок. Толерантність – складне та рідкісне досягнення з тієї простої причини, що фундаментом суспільства є не індивідуальна, а групова уніфікована свідомість: люди об'єднуються в одні спільноти з тими, хто поділяє їхні переконання, або з тими, хто розмовляє на тій же мові або має ту ж культуру. При цьому об'єднання в спільноту може здійснюватись за різними ознаками: національними, етнічними, соціальними, професійними, дозвіллевими тощо.

Прояв толерантності, який співзвучний повазі до прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмову від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен має право дотримуватися власних переконань і визнає таке ж право за іншими. Йдеться про прийняття думки, що люди відрізняються зовні, статусом, мовою, поведінкою і цінностями, однак мають право жити в злагоді та зберігати свою індивідуальність. При цьому погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

На нашу думку, толерантна особистість – це людина, яка добре знає себе та розуміє інших. Толерантна людина демонструє гнучкість та емпатію у взаємодії з оточуючими. Коли ми говоримо про толерантну особистість, ми не маємо на увазі відмову від власних поглядів, ціннісних орієнтацій та ідеалів. Толерантність не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, ущемлення власних інтересів, але передбачати, з одного боку, стійкість, як здатність людини реалізувати свої персональні переконання та наміри, а з іншого боку – гнучкість, як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей. Завдання ж школи ми вбачаємо в тому, щоб з її стін виходили не тільки люди освічені, але люди самостійні, які володіють толерантністю як основою своєї життєвої позиції.

Висновки

Виховання толерантної особистості – процес складний, який здійснюється всім соціальним середовищем, суспільством, відбувається під впливом взаємин у сім'ї, сформованих поглядів і відносин її членів до інших людей і суспільству в цілому, під впливом спілкування з однолітками і оточуючими. Сьогодні виховання толерантності має стати наскрізною метою в діяльності всіх соціальних інститутів і насамперед тих, що мають безпосередній вплив на формування особистості дитини. Сучасна людина – це не лише освічена людина, але людина, яка володіє

почуттям самоповаги і поваги до оточуючого світу. Тому найважливішим завданням є формування у підростаючого покоління вміння будувати взаємини з оточуючими на засадах співпраці та взаєморозуміння, готовність приймати інших людей, їхні погляди, звичаї, особливості такими, якими вони є.

Перспективи подальших досліджень

У контексті вищезазначеного можемо стверджувати, що проблема поваги та терпимості до поглядів і думок, до культурно-етнічних особливостей, до релігійних та політичних переконань, суб'єктивності, індивідуальних фізіологічних та ментальних відмінностей, життєвого досвіду інших людей набуває особливої актуальності. Толерантність як особистісна характеристика має стати предметом прикладних досліджень, присвячених підготовці фахівців соціономічних професій. Зважаючи на це, перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо: розробку змістової наповненості підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю, уточнення принципів толерантного виховання молодого покоління, уніфікацію підходів до розуміння толерантної особистості, адаптацію сучасної системи соціального виховання до вимог інклюзивної освіти.

Література

Брокгауз и Ефрон (2004). Retrieved from: *энциклопедия: в 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами. эл. опт. диск (DVD-ROM)*.

Гершунский, Б. С. (2002). Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования (философский аспект). *Педагогика*. 7. 3-12.

Левченко, К.Б. (Ред.), (2012). *Захист прав людини: навчально-виховна діяльність ВНЗ*. Харків: Видавництво «Права людини».

Рожков, М.И. (2003). *Воспитание толерантности у школьников*. Ярославль : Академия развития.

Ярмощук, І. (2009). *Інклюзивне навчання в системі освіти*. Київ: Шлях освіти.

Declaration of Principles on Tolerance, (1995). (Adopted and proclaimed by Member States of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France, 16 November 1995). UNESCO.

Destutt de Tracy, A.L.C. (2018). *Éléments d'idéologie*. Wentworth Press.

TOLERANCE AS A PERSONAL CHARACTERISTIC IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION

Vira Polishchuk, Doctor in pedagogical sciences, Professor, Department of Social Pedagogics and Social Work, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; polvira1951@gmail.com

Halyna Leshchuk, PhD in pedagogical sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogics and Social Work, Ternopil National Volodymyr Hnatyuk Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; h.v.leshchuk@gmail.com

Abstract. *The paper is dedicated to the substantive analysis of the concept of «tolerance» in the context of implementation inclusive education. The scientific literature on the research problem is analyzed. The essential characteristic of tolerance as a personality trait is revealed. The definition of tolerance is an active position of the individual, which is formed on the basis of recognition of universal rights and fundamental human freedoms. Tolerance is the realized readiness for conscious personal actions aimed at achieving humanistic relations between people and groups of people with different worldviews, different values, values, and stereotypes of behavior. The difference between the concepts of «tolerance», «patience», «non-intervention» is substantiated. The levels of tolerance are distinguished: civilization (tolerance to different cultures and civilizations); international (cooperation, peaceful coexistence of states); ethnic (tolerance of another lifestyle, other people's customs, traditions, thoughts, ideas, etc.); social (partnership between different social groups of society); individual (tolerance to another person). Practical-oriented directions of formation of personality tolerance are outlined: dialogue of decisions; dialogue of cultures; peaceful coexistence of states; development of human contacts; forming of a tolerance mentality. Various aspects of understanding tolerance are characterized: social, evolutionary-biological, ethical, political, psychological-pedagogical. The perspective directions of the study of the problem of tolerance are outlined: development of content of training of future specialists of social sphere, clarification of principles of tolerant education of the young generation, unification of approaches to understanding of the tolerant personality, adaptation of the modern social education system to the requirements of inclusive education.*

Keywords: *tolerance; patience; understanding; personal characteristic; inclusive education.*

References

Brokgauz i Efron, (2004). Retrieved from: encyclopedia: in 86 volumes with illustrations and additional materials. el. opt. disk (DVD-ROM). [in Russian].

Declaration of Principles on Tolerance, (1995). (*Adopted and proclaimed by Member States of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France, 16 November 1995*). UNESCO. [in English].

Destutt de Tracy, A.L.C. (2018). *Éléments d'idéologie*. Wentworth Press. [in French].

Hershunskii, B. S. (2002). Tolerance in the system of value-targeted priorities of education (philosophical aspect). *Pedagogika*. 7. 3-12. [in Russian].

Levchenko, K.B. (Red.), (2012). *Human rights protection: educational activities of universities*. Kharkiv: Human Rights Publishing House. [in Ukrainian].

Rozhkov, M.I. (2003). *Education of tolerance in schoolchildren*. Yaroslavl: Academy of Development. [in Russian].

Yarmoshchuk, I. (2009). *Inclusive education in the education system*. Kyiv: The Way of Education. [in Ukrainian].